

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه سبز

مدیریت تحصیلات تکمیلی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته زبان و ادبیات فارسی

بررسی مقایسه‌ای تشبیه در دیوان کلیم کاشانی و زیب‌النساء مخفی هندوستانی

استاد راهنما:

دکتر محمد میر

استاد مشاور:

دکتر حیدرعلی دهمرده

تهیه و تدوین:

لیلا شکیبایی

بهمن ۹۲

«سو کولوم عشق اولماسا دونیا بوتون افسانندی عشقن محروم اولان انسانلار ایکنندی»

تقدیم بابوسه بردستان پر مهر پدر و مادر عزیزم

آنانکه نگاهشان، نگاهی خدایی است

دستانشان ابر رحمتی است، که بر صحرائی وجودم باریدن می کسود

تکيه گاه زندگانيم و پناه خشکهايم

تقدیم به دو بردار مهربان و فداکارم بهمن و بهروز که همیشه یاری کرد و پشتیبانم بودند

تقدیم به دو خواهر دوست داشتیم شهلا و فرشته می عزیزتر از جانم

و در نهایت تقدیم به پری کوچک زندگیمان، خواهرزاده نازنینم، شیوا،

که نگاهش و خنده هایش، نوید بخش زندگی روشن و آینده ای درخشان است.

چکیده:

تشبیه یکی از مهم‌ترین و محوری‌ترین عناصر در حوزه علم بلاغت و بیان محسوب می‌شود. که در زیبایی و مخیل کردن شعر تأثیر به‌سزایی دارد و به ندرت می‌توان شعری را یافت که تصاویر تشبیهی در آن به کار نرفته باشد. کلیم کاشانی و زیب‌النساء مخفی هندوستانی، دو تن از شاعرانی هستند که تشبیه در دیوان آنان جایگاه ویژه‌ای دارد. در این پژوهش که به شیوه توصیفی - تحلیلی انجام گرفته است، تشبیهات این دو شاعر به دو دسته گسترده و فشرده تقسیم شده است و غزلیات در یک فصل، و قصاید و ترجیع‌بند و ترکیب‌بند در فصلی دیگر به صورت مقایسه‌ای بررسی می‌گردد و سپس نتایج ذکر می‌شود. کلیم و زیب‌النساء هم از نظر بسامد و هم از نظر توجه به انواع و اشکال تشبیه متنوع عمل کرده‌اند. مهم‌ترین ویژگی تشبیهات گسترده زیب‌النساء، سادگی و حسی به حسی بودن طرفین تشبیه می‌باشد، و همچنین فراوانی تشبیهات فشرده و غلبه آن بر تشبیهات گسترده او است. در حالی که کلیم بیشترین عنایت را به تشبیه گسترده داشته است و با استفاده از وجه‌شبه‌های دوگانه و تشبیه تمثیل بین امور انتزاعی و حسی پیوند زده است. همچنین تشبیهات او دارای غنا و ارزش هنری و ادبی بیشتری نسبت به تشبیهات زیب‌النساء می‌باشد. بنابر این برتری و امتیاز استفاده شایسته از تشبیه، از آن خلاق‌المعانی ثانی، کلیم کاشانی است.

واژگان کلیدی: بلاغت، صورخیال، تشبیه، کلیم کاشانی، زیب‌النساء مخفی هندوستانی

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول.....	۱
مقدمه و کلیات	۱
۱-۱- مقدمه	۲
۲- ۱- تعریف مسأله و بیان سوال‌های اصلی تحقیق	۳
۳- ۱- پیشینه تحقیق	۳
۴- ۱- فرضیه‌ها.....	۵
۵- ۱- اهداف تحقیق	۵
۶- ۱- کاربرد تحقیق	۵
۷- ۱- ساختار پژوهش	۶
۸- ۱- روش تحقیق.....	۶
۹- ۱- سبک هندی	۷
۱۰- ۱- زندگینامهٔ کلیم کاشانی	۹
۱۱- ۱- شعر کلیم کاشانی	۱۰
۱۲- ۱- زندگینامهٔ زیب‌النساء مخفی هندوستانی.....	۱۱
۱۳- ۱- شعر زیب‌النساء	۱۲
۱۴- ۱- تشبیه	۱۳
۱-۱۴- ۱- تعریف تشبیه	۱۳
۲- ۱-۱۴- اهمیت تشبیه	۱۳
۳- ۱-۱۴- کارکرد تشبیه	۱۴
فصل دوم	۱۶
بررسی تشبیه در غزلیات کلیم کاشانی و زیب‌النساء مخفی هندوستانی	۱۶
۱- ۲- تشبیه گسترده در غزلیات کلیم	۱۷
۱- ۲- ۱- بررسی ارکان تشبیه	۱۷

- ۱۷ ..... ۲-۱-۱-۱-ادات تشبیه
- ۱۸ ..... ۲-۱-۱-۱-۲-بررسی ادات تشبیه در غزلیات کلیم
- ۱۸ ..... ۲-۱-۱-۱-۳-بررسی ادات تشبیه در غزلیات زیب‌النساء
- ۱۹ ..... ۲-۱-۱-۲-مشبه به
- ۱۹ ..... ۲-۱-۱-۲-۱-بررسی مشبه به در غزلیات کلیم و زیب‌النساء
- ۲۲ ..... ۲-۱-۱-۲-۱-۲-تازگی مشبه به در غزلیات زیب‌النساء
- ۲۳ ..... ۲-۱-۱-۲-۲-بررسی عناصر مشبه به در غزلیات کلیم و زیب‌النساء
- ۲۹ ..... ۲-۱-۱-۲-۲-۲-بررسی عناصر مشبه به در تشبیهات گسترده غزلیات زیب‌النساء
- ۳۳ ..... ۲-۱-۱-۳-وجه شبه
- ۳۴ ..... ۲-۱-۱-۳-۱-بررسی وجه شبه در غزلیات کلیم کاشانی:
- ۳۸ ..... ۲-۱-۱-۳-۲-بررسی وجه شبه در غزلیات زیب‌النساء
- ۳۹ ..... ۲-۱-۱-۳-۳-تشبیه مجمل در غزلیات زیب‌النساء
- ۴۰ ..... ۲-۱-۱-۳-۳-وجه شبه و استخدام
- ۴۳ ..... ۲-۱-۲-بررسی ساختمان تشبیه
- ۴۳ ..... ۲-۱-۲-۱-بررسی ساختمان تشبیه در غزلیات کلیم کاشانی
- ۴۳ ..... ۲-۱-۲-۱-۱-تشبیه مرکب
- ۴۸ ..... ۲-۱-۲-۱-۴-مرکب به مقید
- ۴۹ ..... ۲-۱-۲-۱-۵-مرکب به مفرد
- ۴۹ ..... ۲-۱-۲-۱-۶-مقید به مرکب
- ۵۰ ..... ۲-۱-۲-۱-۷-مفرد به مرکب
- ۵۰ ..... ۲-۱-۲-۱-۸-مقید به مفرد
- ۵۰ ..... ۲-۱-۲-۱-۹-مقید به مقید
- ۵۱ ..... ۲-۱-۲-۱-۱۰-مفرد به مقید
- ۵۲ ..... ۲-۱-۲-۱-۱۱-مفرد به مفرد
- ۵۳ ..... ۲-۱-۲-۲-بررسی ساختمان تشبیه در غزلیات زیب‌النساء
- ۵۳ ..... ۲-۱-۲-۲-۱-مرکب به مرکب
- ۵۴ ..... ۲-۱-۲-۲-۳-مفرد به مفرد
- ۵۴ ..... ۲-۱-۲-۲-۴-مفرد به مقید
- ۵۵ ..... ۲-۱-۲-۲-۵-مقید به مقید
- ۵۶ ..... ۲-۱-۲-۲-۶-مقید به مفرد
- ۵۷ ..... ۲-۱-۳-بررسی طرفین تشبیه
- ۵۷ ..... ۲-۱-۳-۱-بررسی طرفین تشبیه در غزلیات کلیم:
- ۵۷ ..... ۲-۱-۳-۱-۱-حسی به حسی:
- ۵۹ ..... ۲-۱-۳-۱-۲-عقلی به حسی

- ۵۹ ..... ۲-۱-۳-۲-۳ حسی به عقلی
- ۶۱ ..... ۲-۱-۳-۲-۴ تشبیه عقلی به عقلی
- ۶۲ ..... ۲-۱-۳-۲-۲ بررسی طرفین تشبیه در غزلیات زیبالنساء
- ۶۲ ..... ۲-۱-۳-۲-۱ حسی به حسی
- ۶۳ ..... ۲-۱-۳-۲-۲ عقلی به حسی
- ۶۴ ..... ۲-۱-۳-۲-۳ حسی به عقلی
- ۶۴ ..... ۲-۱-۳-۲-۴ عقلی به عقلی
- ۶۵ ..... ۲-۱-۴-۱ اشکال تشبیه
- ۶۵ ..... ۲-۱-۴-۱ بررسی اشکال تشبیه در غزلیات کلیم کاشانی
- ۶۵ ..... ۲-۱-۴-۱-۱ تشبیه ملفوف
- ۶۶ ..... ۲-۱-۴-۱-۲ تشبیه مفروق
- ۶۷ ..... ۲-۱-۴-۱-۳ تشبیه جمع
- ۶۸ ..... ۲-۱-۴-۱-۴ تشبیه مشروط
- ۶۸ ..... ۲-۱-۴-۱-۵ تشبیه تفضیل
- ۷۰ ..... ۲-۱-۴-۱-۶ تشبیه مضمّر
- ۷۰ ..... ۲-۱-۴-۱-۷ تشبیه تسویه
- ۷۱ ..... ۲-۱-۴-۲ بررسی اشکال تشبیه در غزلیات زیبالنساء
- ۷۱ ..... ۲-۱-۴-۲-۱ تشبیه جمع
- ۷۲ ..... ۲-۱-۴-۲-۲ تشبیه مفروق
- ۷۲ ..... ۲-۱-۴-۲-۳ تشبیه ملفوف
- ۷۳ ..... ۲-۱-۴-۲-۴ تشبیه تفضیل
- ۷۴ ..... ۲-۱-۴-۲-۵ تشبیه مضمّر
- ۷۴ ..... ۲-۱-۴-۲-۶ تشبیه مشروط
- ۷۵ ..... ۲-۲ تشبیه فشرده
- ۷۵ ..... ۲-۲-۱ بررسی تشبیه فشرده در غزلیات کلیم کاشانی
- ۷۶ ..... ۲-۲-۱-۱ تازگی در مشبه به
- ۷۷ ..... ۲-۲-۱-۱-۱ عناصر مشبه به
- ۸۱ ..... ۲-۲-۱-۲ ساختمان تشبیهات فشرده در غزلیات کلیم
- ۸۳ ..... ۲-۲-۲ بررسی تشبیه فشرده در غزلیات زیبالنساء
- ۸۳ ..... ۲-۲-۲-۱ تازگی در مشبه به
- ۸۴ ..... ۲-۲-۲-۲ عناصر مشبه به
- ۸۴ ..... ۲-۲-۲-۲-۱ طبیعت
- ۸۵ ..... ۲-۲-۲-۲-۲ امور روزمره

۸۶	..... ۲-۲-۲-۳-۳ بزم و رزم
۸۷	..... ۲-۲-۲-۴-۴ حیوان
۸۷	..... ۲-۲-۲-۵-۵ انسان و اعضای بدن او
۸۸	..... ۲-۲-۲-۲-۲ ساختمان تشبیه فشرده در غزلیات زیبالنساء
۹۰	..... فصل سوم
۹۰	..... بررسی تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیبالنساء
۹۱	..... ۳-۱-۱ بررسی تشبیه گسترده در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیبالنساء
۹۱	..... ۳-۱-۱-۱ ارکان تشبیه
۹۱	..... ۳-۱-۱-۱-۱ بررسی ادات تشبیه در قصاید و ترکیب‌بند و ترجیع‌بند کلیم
۹۱	..... ۳-۱-۱-۱-۲ بررسی ادات تشبیه در قصاید و ترکیب‌بند و ترجیع‌بند زیبالنساء
۹۲	..... ۳-۱-۱-۱-۲-۱ تشبیه به
۹۲	..... ۳-۱-۱-۱-۲-۱ تازگی تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم
۹۳	..... ۳-۱-۱-۱-۲-۲ تازگی تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند زیبالنساء
۹۳	..... ۳-۱-۱-۱-۲-۳ بررسی عناصر تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند های کلیم و زیبالنساء
۹۸	..... ۳-۱-۱-۱-۳ وجه تشبیه
۹۹	..... ۳-۱-۱-۳-۱ بررسی وجه تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند های کلیم
۱۰۱	..... ۳-۱-۱-۳-۲ بررسی وجه تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند های زیبالنساء
۱۰۳	..... ۳-۱-۱-۳-۳ وجه تشبیه استخدام در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیبالنساء
۱۰۵	..... ۳-۱-۲-۱ ساختمان تشبیه
۱۰۵	..... ۳-۱-۲-۱-۱ ساختمان تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم
۱۰۵	..... ۳-۱-۲-۱-۱-۱ مرکب به مرکب
۱۰۷	..... ۳-۱-۲-۱-۱-۲ مقید به مقید
۱۰۸	..... ۳-۱-۲-۱-۱-۳ مقید به مفرد
۱۰۹	..... ۳-۱-۲-۱-۱-۴ مفرد به مفرد
۱۰۹	..... ۳-۱-۲-۱-۱-۵ مفرد به مقید
۱۱۰	..... ۳-۱-۲-۲-۱ ساختمان تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند های زیبالنساء
۱۱۱	..... ۳-۱-۲-۲-۱-۱ مفرد به مفرد
۱۱۱	..... ۳-۱-۲-۲-۱-۲ مفرد به مقید
۱۱۲	..... ۳-۱-۲-۲-۱-۳ مقید به مقید
۱۱۳	..... ۳-۱-۲-۲-۱-۴ مقید به مفرد
۱۱۳	..... ۳-۱-۲-۲-۱-۵ طرفین تشبیه
۱۱۴	..... ۳-۱-۳-۱ طرفین تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند های کلیم
۱۱۴	..... ۳-۱-۳-۱-۱ حسی به حسی

- ۱۱۵ ..... ۳-۱-۳-۱-۲-۲ حسی به عقلی
- ۱۱۵ ..... ۳-۱-۳-۱-۳-۳ عقلی به حسی
- ۱۱۶ ..... ۳-۱-۳-۲-۲-۲ طرفین تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بندهای زیب‌النساء
- ۱۱۶ ..... ۳-۱-۳-۲-۱-۱ حسی به حسی
- ۱۱۷ ..... ۳-۱-۳-۲-۲-۲ عقلی به حسی
- ۱۱۸ ..... ۳-۱-۴-۱-۱ اشکال تشبیه
- ۱۱۸ ..... ۳-۱-۴-۱-۲ اشکال تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بندهای کلیم
- ۱۱۸ ..... ۳-۱-۴-۱-۱-۱ تشبیه مفروق
- ۱۱۸ ..... ۳-۱-۴-۱-۱-۲ تشبیه ملفوف
- ۱۱۹ ..... ۳-۱-۴-۱-۱-۳ تشبیه جمع
- ۱۱۹ ..... ۳-۱-۴-۱-۱-۴ تشبیه مشروط
- ۱۲۰ ..... ۳-۱-۴-۱-۱-۵ تشبیه تفضیل
- ۱۲۱ ..... ۳-۱-۴-۱-۱-۶ تشبیه تسویه
- ۱۲۱ ..... ۳-۱-۴-۲-۱ اشکال تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بندهای زیب‌النساء
- ۱۲۱ ..... ۳-۱-۴-۲-۱-۱ تشبیه ملفوف
- ۱۲۱ ..... ۳-۱-۴-۲-۱-۲ تشبیه مفروق
- ۱۲۲ ..... ۳-۱-۴-۲-۱-۳ تشبیه جمع
- ۱۲۲ ..... ۳-۱-۴-۲-۱-۴ تشبیه مشروط
- ۱۲۳ ..... ۳-۲-۱-۱ تشبیه فشرده
- ۱۲۳ ..... ۳-۲-۱-۲ تشبیه فشرده در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بندهای کلیم
- ۱۲۳ ..... ۳-۲-۱-۱-۱ تازگی در مشبه‌به
- ۱۲۴ ..... ۳-۲-۱-۱-۲ عناصر مشبه‌به در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بندهای کلیم
- ۱۲۴ ..... ۳-۲-۱-۲-۱-۱ طبیعت
- ۱۲۵ ..... ۳-۲-۱-۲-۱-۲-۱ امور روزمره
- ۱۲۵ ..... ۳-۲-۱-۲-۱-۲-۲ بزم و رزم
- ۱۲۶ ..... ۳-۲-۱-۲-۱-۲-۳ انسان و اعضای بدن او
- ۱۲۶ ..... ۳-۲-۱-۲-۱-۲-۴ حیوان
- ۱۲۷ ..... ۳-۲-۱-۲-۱-۲-۵ امور انتزاعی
- ۱۲۷ ..... ۳-۲-۱-۲-۱-۲-۶ ساختمان تشبیهات فشرده در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بندهای کلیم
- ۱۲۸ ..... ۳-۲-۲-۱ تشبیه فشرده در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بندهای زیب‌النساء
- ۱۲۹ ..... ۳-۲-۲-۱-۱ تازگی در مشبه‌به، قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بندهای زیب‌النساء
- ۱۲۹ ..... ۳-۲-۲-۱-۲ عناصر مشبه‌به در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بندهای زیب‌النساء
- ۱۲۹ ..... ۳-۲-۲-۱-۲-۱ طبیعت
- ۱۳۰ ..... ۳-۲-۲-۱-۲-۲ امور روزمره

۱۳۱	..... ۳-۲-۲-۲-۳ بزم و رزم
۱۳۱	..... ۳-۲-۲-۲-۴ انسان و اعضای بدن او
۱۳۲	..... ۳-۲-۲-۲-۵ حیوان
۱۳۲	..... ۳-۲-۲-۲-۶ ساختمان تشبیهات فشرده در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بندهای زیب‌النساء
۱۳۴	..... فصل چهارم
۱۳۴	..... مقایسه، جدولها و نمودارها و نتیجه‌گیری
۱۳۵	..... ۴-۱ مقایسه
۱۴۱	..... ۴-۲ جدولها و نمودارها
۱۶۸	..... ۴-۳ نتیجه‌گیری
۱۶۹	..... منابع و مأخذ

فهرست جداول

عنوان	صفحه
جدول (۱-۲-۴): مقایسه تشبیهات مرسل، مؤکد، مفصل و مجمل در غزلیات کلیم و زیب‌النساء.....	۱۴۱
جدول (۲-۲-۴): مقایسه عناصر مشبه‌به در تشبیهات گسترده کلیم و زیب‌النساء در غزلیات.....	۱۴۱
جدول (۳-۲-۴): مقایسه ساختمان تشبیه در غزلیات کلیم و زیب‌النساء.....	۱۴۱
جدول (۴-۲-۴): مقایسه طرفین تشبیه در غزلیات کلیم و زیب‌النساء.....	۱۴۲
جدول (۵-۲-۴): مقایسه اشکال تشبیه در غزلیات کلیم و زیب‌النساء.....	۱۴۲
جدول (۶-۲-۴): مقایسه عناصر مشبه‌به در تشبیهات فشرده کلیم و زیب‌النساء در غزلیات.....	۱۴۲
جدول (۷-۲-۴): مقایسه طرفین تشبیه در تشبیهات فشرده کلیم و زیب‌النساء در غزلیات.....	۱۴۲
جدول (۸-۲-۴): تشبیهات مرسل، مؤکد، مفصل و مجمل در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء.....	۱۴۳
جدول (۹-۲-۴): عناصر مشبه‌به در تشبیهات گسترده کلیم و زیب‌النساء در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند.....	۱۴۳
جدول (۱۰-۲-۴): عناصر مشبه‌به در تشبیهات گسترده کلیم و زیب‌النساء در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند.....	۱۴۳
جدول (۱۱-۲-۴): ساختمان تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء.....	۱۴۴
جدول (۱۲-۲-۴): طرفین تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء.....	۱۴۴
جدول (۱۳-۲-۴): اشکال تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء.....	۱۴۴
جدول (۱۴-۲-۴): اشکال تشبیه در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء.....	۱۴۵
جدول (۱۵-۲-۴): عناصر مشبه‌به در تشبیهات فشرده قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء.....	۱۴۵
جدول (۱۶-۲-۴): عناصر مشبه‌به در تشبیهات فشرده قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء.....	۱۴۵
جدول (۱۷-۲-۴): طرفین تشبیه در تشبیهات فشرده قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء.....	۱۴۶

فهرست نمودارها

عنوان	صفحه
نمودار(۲-۲-۴): مقایسه عناصر مشابه در تشبیهات گسترده کلیم و زیب‌النساء در غزلیات	۱۴۷
نمودار(۳-۲-۴): مقایسه ساختمان تشبیهات گسترده در غزلیات کلیم	۱۴۷
نمودار(۴-۲-۴): مقایسه طرفین تشبیه در تشبیهات گسترده کلیم و زیب‌النساء	۱۴۸
نمودار(۵-۲-۴): مقایسه اشکال تشبیه در غزلیات کلیم و زیب‌النساء	۱۴۸
نمودار(۶-۲-۴): عناصر مشابه در تشبیهات فشرده کلیم و زیب‌النساء در غزلیات	۱۴۹
نمودار(۷-۲-۴): طرفین تشبیه در تشبیهات فشرده کلیم و زیب‌النساء در غزلیات	۱۴۹
نمودار(۸-۲-۴): تشبیهات مرسل در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۰
نمودار(۹-۲-۴): تشبیهات مؤکد در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۰
نمودار(۱۰-۲-۴): تشبیهات مفصل در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۱
نمودار(۱۱-۲-۴): تشبیهات مجمل در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۱
نمودار(۱۲-۲-۴): عناصر مشابه به طبیعت در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۲
نمودار(۱۳-۲-۴): عناصر مشابه به امور روزمره در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۲
نمودار(۱۴-۲-۴): عناصر مشابه به بزم در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۳
نمودار(۱۵-۲-۴): عناصر مشابه به رزم در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۳
نمودار(۱۶-۲-۴): عناصر مشابه به انسان در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۴
نمودار(۱۷-۲-۴): عناصر مشابه به حیوان در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۴
نمودار(۱۸-۲-۴): ساختمان تشبیه مرکب به مرکب در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۵
نمودار(۱۹-۲-۴): ساختمان تشبیه مقید به مقید در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۵
نمودار(۲۰-۲-۴): ساختمان تشبیه مقید به مفرد در تشبیهات قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۶
نمودار(۲۱-۲-۴): ساختمان تشبیه مفرد به مفرد در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۶
نمودار(۲۲-۲-۴): ساختمان تشبیه مفرد به مقید در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۷
نمودار(۲۲-۲-۴): ساختمان تشبیه مفرد به مقید در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۷
نمودار(۲۴-۲-۴): طرفین حسی به عقلی در تشبیهات گسترده قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء	۱۵۸

- نمودار(۲-۴-۲۵): طرفین عقلی به حسی در تشبیهات گستردهٔ قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ... ۱۵۸
- نمودار(۲-۴-۲۶): اشکال تشبیه، مفروق، در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۵۹
- نمودار(۲-۴-۲۷): اشکال تشبیه، ملفوف، در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۵۹
- نمودار(۲-۴-۲۸): اشکال تشبیه، جمع، در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۶۰
- نمودار(۲-۴-۲۹): اشکال تشبیه، مشروط، در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۶۰
- نمودار(۲-۴-۳۰): اشکال تشبیه، تفضیل، در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۶۱
- نمودار(۲-۴-۳۱): اشکال تشبیه، تسویه، در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۶۱
- نمودار(۲-۴-۳۲): اشکال تشبیه، تمثیل، در قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۶۲
- نمودار(۲-۴-۳۳): عناصر مشبیه به طبیعت در تشبیهات فشردهٔ قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۶۲
- نمودار(۲-۴-۳۴): عناصر مشبیه به امور روزمره در تشبیهات فشردهٔ قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۶۳
- نمودار(۲-۴-۳۵): عناصر مشبیه به بزم در تشبیهات فشردهٔ قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۶۳
- نمودار(۲-۴-۳۶): عناصر مشبیه به رزم در تشبیهات فشردهٔ قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۶۴
- نمودار(۲-۴-۳۷): عناصر مشبیه به انسان در تشبیهات فشردهٔ قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۶۴
- نمودار(۲-۴-۳۸): عناصر مشبیه به اعضای بدن در تشبیهات فشردهٔ قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۶۵
- نمودار(۲-۴-۳۹): عناصر مشبیه به حیوان در تشبیهات فشردهٔ قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۶۵
- نمودار(۲-۴-۴۰): عناصر مشبیه به امور انتزاعی در تشبیهات فشردهٔ قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۶۶
- نمودار(۲-۴-۴۱): طرفین حسی به حسی در تشبیهات فشردهٔ قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۶۶
- نمودار(۲-۴-۴۲): طرفین عقلی به حسی در تشبیهات فشردهٔ قصاید، ترجیع‌بند و ترکیب‌بند کلیم و زیب‌النساء ۱۶۷

فصل اول

مقدمه و کلیات

۱-۱- مقدمه

تشبیه از ارکان مهم بلاغی است که در زیبایی‌آفرینی شعر و حتی نثر تأثیر بسزایی دارد و از مهم‌ترین عناصر خیال‌انگیز سخن است. تشبیه در واقع جزء ذاتی ادبیات است که نشان‌دهندهٔ وسعت خیال و زاویهٔ دید شاعر است؛ زیرا شاعر به وسیلهٔ تشبیه، میان عناصر و اشیاء ارتباط برقرار می‌کند و برای آن‌ها وجوه شبه قائل می‌شود.

در کتب بلاغی تعاریفی از تشبیه ارائه شده که وجه اشتراک همهٔ این تعاریف، ذکر «همانند کردن چیزی به چیز دیگر» می‌باشد (ر. ک: رجایی، ۱۳۷۶: ۲۴۴، هاشمی، ۱۳۸۸: ۱۲). شمس قیس رازی همین تعریف را با توضیح بیشتر ارائه کرده، می‌گوید: «تشبیه عبارت است از چیزی به چیزی مانند کردن و در این باب از معنی مشترک میان مشبه و مشبه‌به چاره نبود و چون چند معانی به یکدیگر افتد و تشبیه همه را شامل شود، پسندیده‌تر و کامل‌تر بود» (رازی، ۱۳۷۳: ۱۳۶). منظور شمس قیس این است که هر چه دایرهٔ تشبیه بازتر باشد یعنی وجوه شبه بیشتری را شامل شود آن تشبیه بهتر است. ادبیات کلام مخیل است و تشبیه یکی از ابزار خیال‌آفرینی است «تشبیه هستهٔ اصلی و مرکزی اغلب خیال‌های شاعرانه است. صورت‌های گوناگون خیال و نیز انواع تشبیه، مایه‌گرفته از همان شباهتی است که نیروی تخیل شاعرانه در میان اشیاء کشف می‌کند» (پورنامداریان، ۱۳۸۱: ۲۱۴).

۲-۱- تعریف مسأله و بیان سوال‌های اصلی تحقیق

تشبیه یکی از هنری‌ترین عناصر بلاغی می‌باشد و چون اکسیری است که زبان خبر را به زبان هنر و ادب مبدل می‌سازد، همواره مورد اقبال شاعران بوده است و گاهی تشبیه‌گرایی جزو سبک شعرشان شده است. هر چه تشبیهات نو و بدیع باشند، در ایجاد ارزش ادبی آثار، تأثیر بیشتری دارد. پژوهش حاضر در راستای بحث پیرامون این عنصر بلاغی و شاعرانه در اشعار دو شاعر گرانقدر ادبیات فارسی؛ یعنی کلیم کاشانی و زیب‌النساء مخفی هندوستانی صورت خواهد گرفت. در این تحقیق که به شیوه توصیفی - تحلیلی انجام می‌گیرد، تلاش می‌شود تا به بررسی اهمیت، کاربرد، ساختار و اشکال تشبیه در دیوان‌های شعری آنان پرداخته شود. سؤالاتی که در این پژوهش مطرح است، به این قرار است:

- ۱) عنصر تشبیه چه نقشی در زیبایی‌آفرینی و مخیل نمودن شعر شاعران مورد بحث دارد؟
- ۲) ساختار و کارکرد تشبیه در شعر هر یک از شاعران مورد بحث چگونه می‌باشد؟
- ۳) در شعر کدام یک از شاعران مذکور کاربرد تشبیه دارای خلاقیت و تازگی بیشتر است؟

۳-۱- پیشینه تحقیق

بر طبق بررسی‌های انجام گرفته در زمینه «بررسی تشبیه در دیوان‌های شعری کلیم کاشانی و زیب‌النساء مخفی هندوستانی» هیچ‌گونه پژوهشی مشاهده نگردید، البته لازم به ذکر می‌باشد که کارهایی به صورت مقاله یا پایان‌نامه از شعر کلیم کاشانی و زیب‌النساء انجام گرفته است که از جمله آن‌ها می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

الف) پایان‌نامه‌ها:

خوش‌بیان (۱۳۸۹) با عنوان: «زیبایی‌شناسی غزل کلیم کاشانی» که در این پایان‌نامه نویسنده به تعریف زیبایی‌شناسی، پیشینه آن و آراء و عقاید اندیشمندان پیرامون زیبایی پرداخته است و سپس

تناسب، آشنایی‌زدایی، نوآوری و پیچیدگی را به عنوان زیبایی مورد توجه قرار داده و زیبایی‌های غزل‌های کلیم کاشانی را در چارچوب این عوامل بررسی کرده است.

همچنین شیری (۱۳۸۷) در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی و تحلیل مقایسه‌ای فرهنگ عامه در دیوان عرفی شیرازی و کلیم کاشانی» فرهنگ عامه در دو شاعر را مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه رسیده که با تحلیل و مقایسه فرهنگ عامه در دیوان عرفی و کلیم می‌توان به درکی ادبی، روان-شناختی و جامعه‌شناختی از شعر این دو شاعر رسید و میزان و نحوه تأثیرگذاری فرهنگ عامه را در شعر هر کدام دریافت.

(ب) مقالات:

از جمله این مقاله‌ها می‌توان به مقاله «حیات زیب‌النساء مخفی در پرتو کلامش» نوشته علیخان، زیب‌النساء (۱۳۸۰)، اشاره نمود. نویسنده در این مقاله به بررسی حیات و ماجرای تجرد و اتفاقات زندگی زیب‌النساء می‌پردازد و به مهارت‌های او از جمله شاعری، حفظ قرآن و خطاطی اشاره دارد و همچنین به بیان محتوا و موضوعات دیوان شعر او پرداخته است.

مشهدی، (۱۳۸۶)، در مقاله‌ای تأثیرپذیری زیب‌النساء از حافظ را مورد بررسی قرار داده است. او می‌نویسد که زیب‌النساء در همه زمینه‌ها از حافظ تأثیر پذیرفته از جمله در فراوانی وزن، قافیه و ردیف، غزل‌هایش با غزل‌های حافظ هماهنگی دارد و همچنین در اندیشه و مضامین شعری آن دو نیز موارد یکسان یا نزدیک به هم فراوان است.

مقاله «بررسی مختصات سبکی و موتیف‌پردازی در غزلیات کلیم کاشانی» صادق‌زاده، (۱۳۸۹)، در رابطه با غزلیات کلیم نوشته شده است. در این مقاله نویسنده با آوردن نمونه‌هایی از غزلیات کلیم به بررسی سبکی غزلیات وی پرداخته و اشاره دارد که یکی از مختصات اصلی غزلیات کلیم، کاربرد

موتیف‌های خاص همچون اندیشه‌های غنایی و فلسفی می‌باشد که مرکز ثقل تخیل است و نحوه نگرش وی را بیان می‌کند.

چنان که ملاحظه شد در زمینه بررسی تشبیه در دیوان‌های شعری کلیم کاشانی و زیب‌النساء مخفی هندوستانی پژوهشی صورت نگرفته است، بنابراین با توجه به مطالعات انجام شده در زمینه پیشینه این تحقیق و اهمیت موضوع مورد بحث، انجام تحقیقی جامع در این موضوع ضرورت دارد.

۴-۱- فرضیه‌ها

۱) تشبیه به عنوان عنصری بیانی، تأثیر بسیار و مهمی در زیبایی و مخیل نمودن شعر شاعران مورد نظر دارد.

۲) کارکرد تشبیه در اشعار کلیم کاشانی و زیب‌النساء مخفی هندوستانی دارای مشابهت‌ها و تفاوت‌هایی است که در ساختمان، طرفین تشبیه، مشبه‌به و اشکال آن مشاهده می‌شود.

۳) جنبه خلاقیت و تازگی تشبیه در اشعار کلیم کاشانی بیشتر است.

۵-۱- اهداف تحقیق

۱) بررسی وجوه اشتراک و افتراق تشبیه در اشعار کلیم کاشانی و زیب‌النساء مخفی هندوستانی.

۲) تعیین بسامد تشبیه در دیوان‌های شعری دو شاعر مورد بحث.

۳) کشف تشبیهات بدیع و مبتکرانه در اشعار این دو شاعر.

۶-۱- کاربرد تحقیق

از آنجا که این تحقیق جزو تحقیق‌های بنیادی می‌باشد، کاربردهای زیر از آن متصور می‌باشد:

۱) گسترش حوزه علوم انسانی

۲) آشکار کردن جنبه‌های ادبی آثار ارزشمند زبان و ادبیات فارسی

۳) ذکر و یادآوری شاعران بزرگ جهت تحقیقات بیشتر در آثار آنان

۷-۱- ساختار پژوهش

این پژوهش در چهار فصل طراحی و تنظیم شده است؛ فصل اول با عنوان مقدمه و کلیات به مبحث تشبیه در سه عنوان تعریف، اهمیت و کارکرد پرداخته و زندگی‌نامه و ویژگی‌های شعری کلیم کاشانی و زیب‌النساء نیز در این فصل شرح داده شده است. در فصل دوم به بررسی تشبیه در غزلیات هر کدام از شاعران مورد بحث پرداخته شده است که این موضوع در تبیین مباحثی از قبیل ارکان، ساختمان، طرفین، اشکال و بسامد آماری تشبیهات ذکر شده است؛ مباحث مورد نظر هریک از شاعران در کنار هم مورد بحث واقع می‌شود. در فصل سوم نیز قصاید و ترکیب‌بند و ترجیع‌بند دیوان شعر کلیم و زیب‌النساء، از نظر ساختمان، اشکال، ارکان، طرفین و بسامد مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل چهارم مقایسه و نتیجه‌گیری و جداول و نمودارهای آماری ارائه گردیده است.

۸-۱- روش تحقیق

در این پژوهش که به شیوه توصیفی-تحلیلی انجام می‌گیرد، ابتدا تشبیهات دیوان کلیم کاشانی و زیب‌النساء، مشخص شده، سپس این تشبیهات از لحاظ انواع، اشکال، تازگی مشبّه‌به و وجه‌شبه و ساختمان و طرفین بررسی خواهد شد. و در پایان با مقایسه و مشخص کردن بسامد آماری و تجزیه و تحلیل مباحث، نتیجه مورد نظر ارائه می‌گردد.

۹-۱- سبک هندی

سبک هندی یکی از انواع شعر فارسی است که در قرن دهم و یازدهم هجری رواج پیدا کرد، این سبک «علیرغم گستردگی حوزه‌های جغرافیایی و تنوع چهره‌های ادبی-که گاه از عراق عجم تا مرز چین را دربر می‌گرفت- بیش از هر سبک دیگری در مبانی نظری و زبانی، وحدت موضوعی و معنایی دارد و از معدود سبک‌های شعر فارسی است که می‌توان- با کمی توسع نگاه- اصول و مبانی شعریت و نگاه شاعرانه آن را به صورتی یکپارچه و همخوان، استخراج و طبقه‌بندی و تحلیل کرد» (محبتی، ۱۳۹۰، ج ۲: ۸۳۵). برخی از محققان برآن هستند که این سبک از غزل‌های حافظ و اشعار خاقانی و بابا فغانی ریشه گرفته و بعدها توسط محتشم، نظیری، کلیم، و طالب‌آملی مستقل گشته و سپس، به وسیله صائب به کمال رسیده است (امیری فیروزکوهی، ۱۳۸۱: ۲۴-۲۳).

شاعران سبک هندی به دشواری سخن و معانی غریب در اشعارشان بسیار اهمیت داده‌اند و لحظات شاعری را صرف ساختن جهانی محدود و کوچک در ذهن کرده و ذوقشان «به سوی جهان‌بینی عینی و محسوس گرایش پیدا می‌کند و از نگرش متافیزیکی و کل‌گرای عرفانی روی می‌گرداند» (فتوحی، ۱۳۸۵: ۵۲). در واقع سبک هندی «به طور طبیعی گریز از ابتدالی است که در عصر تیموری بر شعر فارسی حاکم بوده است» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۹: ۱۶).

در سبک هندی شاعر توجه ودقت خود را از برون‌نگری به درون‌نگری معطوف می‌کند و تغییری در اصل زبان ادبی و یا قالب و صورت شعر اتفاق نمی‌افتد غیر از اینکه «زبان به علت تغییر مخاطبان و تأکید اصلی بر مضمون‌پردازی‌های ظریف، از آن فصاحت ادبی که در سبک خراسانی و عراقی بر آن تأکید می‌شود اندکی دور می‌گردد و تسامح در آن به نفع باریک‌اندیشی‌های غریب و گاه معماوار، بارز می‌شود» (پورنامداریان، ۱۳۸۰: ۳۹).